

מבט על, גיליון 842, 3 באוגוסט 2016

מצרים וטורקיה בצל ניסיון ההפיכה: ההפשרה שנבלמה

אופיר וינטר וגליה לינדנשטראוס

נוכח שטף הדיווחים על ניסיון ההפיכה הצבאית בטורקיה וכישלונו עברה מצרים, תוך שעות ספורות, מתחושת אופוריה למבוכה רבתי. כלי התקשורת המצריים המקורבים למשטר, אשר מיהרו לחגוג בערב ה-15 ביולי את סילוקו של הנשיא הטורקי שסירב להכיר בלגיטימיות של הנשיא עבד אל-פתאח א-סיסי ואפשר לאחים המוסלמים המצריים להפוך את טורקיה לבסיס פעולה, נדרשו לפניית פרסה לוליניית. הצהלה המצרית המופגנת על נפילת שלטון רג'יפ טאיפ ארדואן הפכה לתוגה. מעבר לכך, היא הקפאה, לפחות זמנית, את ניסיונות ההפשרה שנעשו באחרונה בין שתי המדינות, כשנדמה היה שיחסייהן ניצבים בפני פריצת דרך.

ביום ההפיכה עצמו התקיימה פגישה מיניסטריאלית ראשונה מזה שנים, בשולי כינוס של ה-G20 בסין, בין שרי התעסוקה הטורקי והמצרי. השניים הצהירו על אודות שאיפת מדינותיהם לקדם שיתופי פעולה דיפלומטיים וכלכליים ולחלץ את יחסייהן מהמשבר שאליו נקלעו מאז הדחת הנשיא מוחמד מורסי ביולי 2013. פגישה זו הייתה שיאם של מסרים חיוביים שהועברו בין שני הצדדים במשך מספר שבועות, והתפרשה כביטוי נוסף לאתחול מחדש של מדיניות החוץ הטורקית, שבמסגרתו נרשם ניסיון לפתוח דף חדש ביחסים עם יריבים אזוריים, וזאת בהמשך לנורמליזציה ביחסים בין טורקיה לרוסיה ולישראל. האירועים בטורקיה טרפו את הקלפים והסיגו את יחסי המדינות לאחר. בראיון ל"אל-ג'זירה" אף רמז ארדואן למעורבותו האפשרית של א-סיסי במזימה נגד שלטונו, וגזר גזירה שווה בין הניסיון להפילו לקשר שרקם הנשיא המצרי המכהן נגד קודמו מורסי, שנבחר כמותו באורח דמוקרטי. כמו במספר אירועים פומביים קודמים, בנאומו המשמעותי הראשון בעקבות ההפיכה ארדואן אף השתמש בתנועת היד של הנפת ארבע אצבעות, הנחשבת סימן להמשך תמיכתו באחים המוסלמים המצריים, גם אם דבריו התייחסו רק לאירועים בטורקיה. משרד החוץ המצרי הגיב בביטול להאשמות הטורקיות, בהצביעו על חוסר מסוגלותו של ארדואן להבחין בין מהפכה עממית, שמאחוריה 30 מיליון אזרחים, לבין הפיכה צבאית.

ההפיכה בטורקיה מפרספקטיבה פנים-מצרית

ניסיון ההפיכה בטורקיה לא היה רק סוגיה בעלת משמעות בילטרלית עבור יחסי שתי המדינות, אלא שימש מצע לדיון פנימי נוקב במצרים סביב התמורות הפוליטיות שחוותה המדינה בשנים האחרונות. ההתפתחויות בטורקיה הציבו בפני דעת הקהל המצרית תמונת מראה מאתגרת, שפרטה על כמה מהנימים הרגישים ביותר של מצרים בעידן א-סיסי, והן שימשו כר פורה לאנאלוגיות בין המדינות במגוון היבטים, בכללם: המתח בין הממסד הצבאי לשחקנים הפוליטיים; הלגיטימציה להדחת שלטון שנבחר בבחירות דמוקרטיות; ההתמודדות מול תנועות בעלות גוון אסלאמיסטי; ויחסי הגומלין בין משטר לאופוזיציה.

השאלה המרכזית שעלתה במצרים עת התחוויר כישלון ההפיכה עסקה בפשר הפער בין הצלחת הצבא המצרי בסילוק מורסי לכישלון מקבילו הטורקי מול ארדואן. התשובה הרווחת הצביעה על טיב הזיקה במצרים בין העם לצבא. הצבא המצרי, בניגוד לזה הטורקי, נטען, מייצג את רצון העם, נהנה מאמונו ופועל עמו כ"יד אחת". לפיכך, לפני שלוש שנים הוא ניצב בנקודת פתיחה שונה לחלוטין מזו שבה מצא עצמו כעת צבא טורקיה. כפי שהוסבר במאמר המערכת של היומון "אל-אהראם", הדחת האחים המוסלמים על ידי צבא מצרים הייתה מהפכה שמטרתה "הושעת העם משלטונה של תנועה שהמיטה חורבן על החברה" ולא "הפיכה צבאית" מטעם קומץ קושרים. על פי הקו המצרי הממסדי, המהפכה שהוביל הצבא נגד שלטון האחים המוסלמים הייתה עממית, ולפיכך גם דמוקרטית. הגם שרצוי להחליף שלטון מכהן דרך הקלפי, הצבא רשאי – ואף מצופה – לחרוג מכללי המשחק הדמוקרטיים בתנאי קיצון ובכפוף לקונצנזוס ציבורי רחב, וזאת גם אם המהלך כרוך בפעולה הנעשית ללא לגיטימיות אלקטורלית. מוחמד אמין, יו"ר חבר הנאמנים של היומון "אל-מצרי אל-יום", השווה במאמרו את ניצחונם של ארדואן

ומורסי בבחירות האלקטורליות בטורקיה ובמצרים לרישיון נהיגה. לדבריו, "אין זה הגיוני שאדם ייקח משאית, ינהג כמו [מבצע פיגוע הדריסה] בניס וימשיך בנהיגה רק משום שיש ברשותו רישיון".

העיתונות הממסדית המצרית לגלגה על הכסות הדמוקרטית שעטו על עצמם ארדואן, והאחים המוסלמים במצרים לפניו, כשהלינו על כי הדחתם בידי כוח צבאי מעוותת את רצון הבוחר. בשורה של מאמרים נטען כי תנועות אסלאמיסטיות נוהגות לנצל את ההליך הדמוקרטי כדי להגיע לשלטון, ולאחר מכן מפנות לו עורף. על רקע זה בין היתר התעקשה מצרים, המשמשת חברה לא-קבועה במועצת הביטחון, על סיכול הצעת החלטה אמריקאית שביקשה לגנות את ההפיכה בטורקיה ולקרוא לכל הצדדים במדינה לכבד את "הממשלה הטורקית שנבחרה באופן דמוקרטי". מנהל המערכת של "אל-אהראם", עזת אבראהים, גרס כי לא ניתן לראות בהדחת תנועות אסלאמיסטיות אקט של פגיעה בדמוקרטיה, מאחר שההליך הדמוקרטי משמש אותן ככלי להכשרת הדרך לקראת "דיקטטורה מסוג חדש". פעולות הדיכוי הנרחבות שנקט ארדואן נגד מתנגדיו הובאו הן כראייה לעריצותו, והן כ"נורת אזהרה" למה שצפוי למצרים אם יצליחו האחים המוסלמים להעפיל מחדש לשלטון.

ואולם, לא הכול במצרים היו תמימי דעים עם הקו הממסדי המתואר. תומכי האחים המוסלמים חשו שמאבקו של ארדואן בטורקיה קשור במישרין למאבקם במצרים, ורבים מהם התייצבו מאחורי הנשיא הטורקי בערב ההפיכה ונקטו פעולות הזדהות סמליות, כגון החלפת תמונת הפרופיל שלהם בפייסבוק בתמונתו. מחוזה זו, שהייתה גם מחאה מובלעת נגד הנשיא א-סיסי, גררה מתקפת נגד תקשורתית מצד המשטר המצרי על מי שתוארו כ"בוגדים" החוברים למנהיג זר העוין את ארצם וחותר תחת ממשלתה המוכרת, ומעוניינים בקידום פרויקט הח'ליפות האסלאמיסטי על חשבון מדינת הלאום המצרית.

זאת ועוד, מספר פובליציסטים בעלי אוריינטציה ליברלית טענו כי על מצרים להניח בצד את האמוציות האישיות כלפי הנשיא הטורקי, לכבד את התנגדותו של העם הטורקי להפיכה הצבאית ולאמץ עקרונות דמוקרטיים כיסוד מנחה בגיבוש עמדתה כלפי טורקיה. היו אף שרמזו שמצרים יכולה להתקנא בחוסן שהפגינה הדמוקרטיה הטורקית מול האיום שניצב בפניה. מוחמד כמאל ציין במאמרו ב"אל-מצרי אל-יום" כי הציבור הטורקי, ובכללו מפלגות האופוזיציה, עמד נגד ניסיון ההפיכה, מה שהוכיח כי "מפלגות אמתיות הן היסוד של החיים הפוליטיים בכל מדינה והמשענת האמתית בעתות משבר". חבר הפרלמנט המצרי לשעבר, מוצטפא אל-נג'אר, אשר נמנה עם צעירי מהפכת ה-25 בינואר 2011, הדגיש כי אין לפרש את צאת ההמונים הטורקים לרחובות כתמיכה פרסונלית ב-ארדואן, אלא כביטוי של רצון קיבוצי בהמשך החיים הדמוקרטיים שהניבו לטורקיה מכלול של הישגים כלכליים וחברתיים.

סיכום

יישוב המשבר ביחסי טורקיה-מצרים, שכבר נדמה היה שהוא בגדר אפשרות, אינו נראה כעת באופק, לפחות בתקופה הקרובה. ניסיון ההפיכה הכושל חידד את חילוקי הדעות המעיקים על יחסי המדינות והעומדים בבסיס השסע הרחב יותר בין המשטרים הערביים האוטוריטאריים לפרויקט האסלאמיסטי באזור. האווירה העכורה שהתפתחה בין המדינות עקב ההכפשות ההדדיות מהווה מהמורה נוספת בדרך לשיקום יחסיהן ומחזקת את התבצרותן בעמדותיהן הקודמות. מבחינת ארדואן, ניסיון ההפיכה הכושל מחזק משמעותית את עמדתו העקרונית, שלפיה לא ניתן לקבל את שאירע במצרים כהתפתחות לגיטימית, ושכל מי שאינו מכנה אירוע זה הפיכה צבאית הינו צבוע – ביקורת שאותה הוא מפנה בעיקר למערב. זו אינה רק עמדה שכלתנית אלא יש לה גם ממדים רגשיים, בין היתר לאור התוצאות של ההפיכות הצבאיות הקודמות בטורקיה. כן הולכת ומתעצמת התרעומת בקרב נציגי מפלגת הצדק והפיתוח על כך שהמנהיגים והתקשורת במערב אינם מגלים אמפטיה מספקת למה שעבר על טורקיה במהלך ניסיון ההפיכה הכושל. סביר שתסכול זה יתועל בין היתר להמשך הביקורת על משטר א-סיסי.

אף על פי שבטווח הקצר יש להניח שארדואן יעדיף לייצב את שלטונו מבית על פני הטיפול ביחסים עם מצרים, הרי שבטווח הבינוני והרחוק צפויים ניסיונות התקרבות מחודשים בין הצדדים. אבני הנגף המרכזיות לפיוס מבחינת מצרים הן חוסר ההכרה הטורקית בלגיטימיות של משטר א-סיסי וחוסר ההיענות הטורקית לדרישה המצרית להגבלת פעילותם הפוליטית והתקשורתית של האחים המוסלמים בטורקיה; ומבחינת טורקיה – ארדואן הציב בעבר כתנאי לשיפור היחסים את שחרורם מהכלא של מורסי ובכירים נוספים של האחים המוסלמים, וכן בחינה מחדש של מעמדה הפוליטי של התנועה במצרים. מזה כמה חודשים מתאמצת ערב הסעודית לפשר בין מצרים לטורקיה ומנסה למצוא נוסחה שתאפשר להן לקבל האחת את רעותה כפי שהיא, וכך לקדם יחדיו אינטרסים אסטרטגיים ביטחוניים וכלכליים.

משותפים. את ההשפעה של ערב הסעודית מאחורי הקלעים ניתן היה לראות בתגובה המצרית המדודה לחתימה על הסכם הנורמליזציה בין טורקיה לישראל. בד בבד עם הצהרתן של ישראל וטורקיה על כוונתן למנוע מניסיון ההפיכה הכושל מלעכב את יישום הסכם הנורמליזציה ביניהן, יהיה על ישראל לקחת בחשבון את המתח הגובר בין מצרים לטורקיה. זאת בפרט לאור החשיבות הגבוהה שמייחסת ישראל לטיפול השותפות האסטרטגית עם מצרים מול רצועת עזה וסיני, אל מול ההרחבה המקבילה הצפויה בפעילות הטורקית ברצועת עזה בעקבות הסכם הנורמליזציה.